

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

© Съвет на Европа / Европейски съд по правата на човека, 2013. Този превод не обвързва Съда. За допълнителна информация вижте пълното указание за авторското право в края на този документ.

© Council of Europe / European Court of Human Rights, 2013. This translation does not bind the Court. For further information see the full copyright indication at the end of this document.

© Conseil de l'Europe / Cour européenne des droits de l'homme, 2013. La présente traduction ne lie pas la Cour. Pour plus de renseignements veuillez lire l'indication de copyright/droits d'auteur à la fin du présent document.

ГОЛЯМА КАМАРА

LAUTSI И ДРУГИ СРЕЩУ ИТАЛИЯ

(Жалба № 30814/06)

РЕШЕНИЕ

СТРАСБУРГ

18 март 2011 г.

Това решение е окончателно, но може да претърпи редакционни промени.

По делото Lautsi и други срещу Италия,

Европейският съд по правата на човека, заседаващ като Голяма камера в състав:

Jean-Paul Costa, *Председател*,
Christos Rozakis,
Nicolas Bratza,
Peer Lorenzen,
Josep Casadevall,
Giovanni Bonello,
Nina Vajić,
Rait Maruste,
Anatoly Kovler,
Sverre Erik Jebens,
Päivi Hirvelä,
Giorgio Malinverni,
George Nicolaou,
Ann Power,
Здравка Калайджиева,
Mihai Poalelungi,
Guido Raimondi, *съдии*,

и Erik Fribergh, *секретар*,

след проведени закрити заседания на 30 юни 2010 и 16 февруари 2011 г.,

се произнесоха със следното съдебно решение, постановено на втората посочена дата:

ПРОЦЕДУРАТА

1. Делото е образувано по жалба (№30814/06) срещу Република Италия, подадена на 27 юли 2006 г. в Съда, на основание на чл. 34 от Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи (“Конвенцията”) от италианската гражданка г-жа Soile Lautsi („първата жалбоподателка”). В жалбата си тя посочва, че действа от свое име и от името на двете си непълнолетни деца Dataico и Sami Albertin. Децата ѝ, които впоследствие навършват пълнолетие, потвърждават, че искат да запазят качеството си на жалбоподатели („вторият и третият жалбоподатели“).

2. Жалбоподателите са представлявани от г-н N. Paoletti, адвокат, практикуващ в Рим. Италианското правителство („Правителството”) е представлявано от своя агент г-жа E. Spatafora и заместниците ѝ г-н N. Lettieri и г-н P. Accardo.

3. Жалбата е разпределена на Второ отделение на Съда (чл. 52, ал. 1 от Правилника на Съда). На 1 юли 2008 г. състав на това отделение от следните съдии: Françoise Tulkens, Antonella Mularoni, Vladimiro Zagrebelsky, Danutė Jočienė, Dragoljub Popović, András Sajó и Işıl Karakaş, решава да изпрати уведомление за жалбата до правителството; прилагайки разпоредбата на чл. 29, ал. 3 от Конвенцията, Съдът решава да разгледа жалбата по същество едновременно с разглеждането на нейната допустимост.

4. На 3 ноември 2009 г. състав на същото отделение, състоящ се от следните съдии: Françoise Tulkens, President, Ireneu Cabral Barreto, Vladimiro Zagrebelsky, Danutė Jočienė, Dragoljub Popović, András Sajó и Işıl Karakaş, обявява жалбата за допустима и постановява единодушно, че е налице нарушение на чл. 2 от Протокол № 1 във връзка с чл. 9 от Конвенцията и че делото не изисква отделно разглеждане по чл. 14 от Конвенцията.

4. На 28 януари 2010 г. правителството отправя искане делото да бъде отнесено до Голямата камера на основание на чл. 43 от Конвенцията и чл. 73 от Правилника на Съда. На 1 март 2010 г. състав на Голямата камера уважава искането.

5. Съставът на Голямата камера е определен в съответствие с разпоредбите на чл. 26, ал. 4 и ал. 5 от Конвенцията и чл. 24 от Правилника на Съда.

6. Жалбоподателите и правителството представят допълнителни писмени становища по същество.

8. Покана да представят писмено становище (чл. 36, ал. 2 от Конвенцията и чл. 44, ал. 2 от Правилника на Съда) е отправена до тридесет и трима членове на Европейския парламент, действащи колективно, неправителствената организация Greek Helsinki Monitor, която преди това е представила становище пред Отделението, неправителствената организация Associazione nazionale del libero Pensiero, неправителствената организация European Centre for Law and Justice, неправителствената организация Eurojuris, неправителствените организации International Committee of Jurists, Interights и Human Rights Watch, действащи колективно, неправителствените организации Zentralkomitee der deutschen Katholiken, Semaines sociales de France и Associazioni cristiane lavoratori italiani, действащи колективно, и правителствата на Армения, България, Кипър, Русия, Гърция, Литва, Малта, Монако, Румъния и Република Сан Марино.

Правителствата на Армения, България, Кипър, Русия, Гърция, Литва, Малта и Република Сан Марино са поканени да участват колективно в откритото заседание.

9. Откритото съдебно заседание е проведено в сградата на Съда по правата на човека в Страсбург на 30 юни 2010 г. (чл. 59, ал. 3).

Пред Съда се явяват:

(а) *за отговорното правителство*

г-н Nicola LETTIERI,
г-н Giuseppe ALBENZIO,

*Заместник-агент,
Съветник;*

(б) *за жалбоподателите*

г-н Nicolò PAOLETTI,
г-жа Natalia PAOLETTI,
г-жа Claudia SARTORI,

*Адвокат,
Съветници;*

(в) *за правителствата на Армения, България, Кипър, Русия, Гърция, Литва, Малта и Република Сан Марино в качеството им на встъпили трети страни:*

Г-н Joseph WEILER, професор по право, Университет в Ню Йорк, *Адвокат,*
Г-н Stepan KARTASHYAN, заместник постоянен представител на
Армения към Съвета на Европа,
Г-н Андрей Техов, посланик, постоянен представител на България
към Съвета на Европа,
Г-н Yannis MICHILIDES, заместник постоянен представител на
Кипър към Съвета на Европа,
Г-жа Vasileia PELEKOU, заместник постоянен представител на
Гърция към Съвета на Европа,
Г-н Darius ŠIMAITIS заместник постоянен представител на Литва
към Съвета на Европа,
Г-н Joseph LICARI, посланик, постоянен представител на Малта
към Съвета на Европа,
Г-н Georgy MATYUSHKIN, агент на правителството на Русия,
Г-н Guido BELLATTI SECCOLI, заместник агент на правителството
на Сан Марино, *Съветници.*

Съдът изслушва становищата на г-н Nicolò Paoletti, г-жа Natalia Paoletti, г-н Lettieri, г-н Albenzio и г-н Weiler.

ФАКТИТЕ

I. ОБСТОЯТЕЛСТВА ПО ДЕЛОТО

10. Първата жалбоподателка и двамата ѝ синове, Dataico и Sami Albertin, които също са жалбоподатели, са родени съответно през 1957, 1988 и 1990 г. Те живеят в Италия. През учебната 2001 – 2002 г. Dataico и Sami посещават Istituto comprensivo Statale Vittorino Da Feltre, държавно училище в Абано Терме. Във всяка от класните стаи на училището на стената е поставено разпятие.

11. На 22 април 2002 г. по време на среща на управата на училището съпругът на първата жалбоподателка повдига въпроса за присъствието на религиозни символи в класните стаи, като по-специално споменава разпятията, и пита дали не трябва те да бъдат отстранени. На 27 май 2002 г. с десет на два гласа и един въздържал се управата на училището решава да запази религиозните символи в класните стаи.

12. На 23 юли 2002 г. първата жалбоподателка оспорва това решение в Административния съд на Венето, като се оплаква от нарушение на принципа на секуларизма, позовавайки се в тази връзка на чл. 3 (принципа на равенство) и чл. 19 (свобода на религията) от италианската конституция и чл. 9 от Конвенцията, както и на принципа за безпристрастност на публичните административни власти (чл. 97 от Конституцията).

13. На 3 октомври 2002 г. министърът на образованието, университетите и научните изследвания приема директива № 2666, с която дава указания на компетентните служби на министерството да вземат необходимите мерки и да се погрижат ръководствата на училищата да гарантират наличието на разпятия в класните стаи (вж. параграф 24 по-долу).

На 30 октомври 2003 г. министърът встъпва по делото, заведено от първата жалбоподателка. Той твърди, че жалбата е неоснователна, тъй като наличието на разпятия в класните стаи на държавните училища се основава на чл. 118 от кралски указ № 965 от 30 април 1924 г. (Вътрешни правила на средните училища) и чл. 119 от кралски указ № 1297 от 26 април 1928 г. (утвърждаване на общи правила за началното образование; вж. параграф 19 по-долу).

14. С решение от 14 януари 2004 г. Административният съд отнася до Конституционния съд въпроса за конституционността по отношение на принципа за светския характер на държавата и членове 2, 3, 7, 8, 19 и 20 от Конституцията, членове 159 и 190 от законодателен указ № 297 от 16 април 1994 г. (за одобряване на единен текст, обединяващ законовите разпоредби, които са в сила по отношение на образованието и училищата), техните „специфики“,

произтичащи от членове 118 и 119 от гореспоменатите кралски укази, и чл. 676 от същия законодателен указ.

Съгласно членове 159 и 190 общините отговарят за закупуването и доставката на обзавеждане за началните и средните училища. Чл. 119 от указа от 1928 г. уточнява, че във всяка класна стая трябва да има разпятие, а съгласно чл. 118 от указа от 1924 г. във всяка класна стая трябва да има портрет на краля и разпятие. Чл. 676 от законодателен указ № 297 предвижда, че разпоредбите, които не са включени в единния текст, остават в сила „с изключение на разпоредбите, противоречащи или несъвместими с единния текст, които се отменят“.

С решение от 15 декември 2004 г. (№ 389) Конституционният съд обявява въпроса за конституционността за явно недопустим на основание, че той в действителност е насочен към текстове, които нямат статут на закон, а са само правилници (гореспоменатите членове 118 и 119), които не могат да бъдат предмет на контрол за конституционност.

15. На 17 март 2005 г. Административният съд отхвърля жалбата. След като постановява, че чл. 118 от кралския указ от 30 април 1924 г. и чл. 119 от кралския указ от 26 април 1928 г. все още са в сила, той подчертава, че „принципът на светския характер на държавата вече [е] част от правната традиция на Европа и западните демокрации“ и приема, че наличието на разпятия в класните стаи на държавните училища, предвид смисъла, който следва да се разбира, че те предават, не нарушава този принцип. Той счита по-специално, че макар разпятието безспорно да е религиозен символ, то е символ на християнството като цяло, а не само на католицизма, така че служи като отправна точка за други вероизповедания. Съдът продължава с обяснението, че разпятието е исторически и културен символ, притежаващ „стойност, свързана с идентичност“ за италианския народ, който „по някакъв начин представлява характеристиките на историческото и културното развитие на [Италия] и изобщо на цяла Европа, и [е] добър синтез на това развитие“. Административният съд постановява също, че разпятието следва да се счита за символ на ценностната система, която е в основата на италианската конституция. Той посочва следните мотиви:

„... 11.1. На този етап Съдът трябва да отбележи, въпреки че е наясно колко труден и хлъзгав е този въпрос, че християнството и по-старият му брат юдаизма – от времето на Мойсей и със сигурност съгласно тълкуването по Талмуда – са поставили толерантността към другите и защитата на човешкото достойнство в центъра на своята вяра.

Християнството – например чрез добре познатото и често неразбрано „кесаревото кесарю ...“, – поставяйки силен акцент върху любовта към ближния, и, още повече, подчертавайки доминирането на милосърдието над самата вяра,

съдържа по същество тези идеи на толерантност, равенство и свобода, които са в основата на модерната светска държава и в частност на италианската държава.

11.2 Ако погледнем отвъд привидното, възможно е да забележим една нишка, която свързва християнската революция от преди две хиляди години с утвърждаването в Европа на правото на свобода на хората, както и с основните елементи на епохата на Просвещението (въпреки че това движение, исторически погледнато, категорично се е противопоставяло на религията), а именно: свободата като общо понятие и свободата на всеки човек, прогласяване на правата на човека, и в крайна сметка – съвременната светска държава. Всички споменати исторически явления се основават до голяма степен (макар и не единствено) на християнската концепция за света. Разумно е да се счита, че обединяващият призив „свобода, равенство, братство“ лесно може да бъде подкрепен от един християнин, макар и с ясен акцент върху третата дума.

В заключение, изглежда, не отиваме твърде далеч с твърдението, че при различните обрати в европейската история светският характер на съвременната държава е постигнат на висока цена и е предизвикан отчасти, макар, разбира се, не изключително, с повече или по-малко съзнателно позоваване на основополагащите ценности на християнството. Това обяснява защо в Европа и в Италия много юристи, принадлежащи към християнската вяра, са сред най-ярките поддръжници на светската държава. ...

11.5 Връзката между християнството и свободата предполага логична историческа свързаност, която не е непосредствено очевидна – като река в карстов пейзаж, която едва наскоро е проучена, тъй като в по-голямата си част тече под земята, – отчасти защото в постоянно променящите се отношения между държавите и църквите в Европа е много по-лесно да се видят многобройните опити на църквите да се месят в държавните дела, и обратното, подобно на честите случаи, в които християнските идеали биват изоставени, макар официално да се прокламират, в стремежа към власт, или в случаите, когато се сблъскват, доста бурно понякога, правителства и религиозни власти.

11.6 Освен това от дистанцията на времето е лесно да се идентифицират в същинското ядро на християнската вяра, въпреки инквизицията, антисемитизма и кръстоносните походи, принципите на човешкото достойнство, толерантност и свобода, включително свобода на религията, и следователно – основите на светската държава в крайна сметка.

11.7 С внимателно изучаване на историята, но не отблизо, а от подходящо разстояние, можем ясно да усетим приликата (но не и идентичността) между „твърдото ядро“ на християнството, което поставя милосърдието над всичко останало, включително и над вярата, и подчертава приемането на различията, и „твърдото ядро“ на републиканската конституция, която в дух на солидарност отдава значение на свободата на всички и следователно представлява правната гаранция на уважението към другите. Хармонията остава, въпреки че около тези ядра – и двете центрирани около човешкото достойнство – с течение на времето са се появили множество наноси от неприсъщи елементи, някои от които толкова плътни, че скриват ядрото, особено това на християнството. ...

11.9 Следователно може да се твърди, че в днешната социална реалност разпятието следва да се разглежда не само като символ на историческото и културно развитие, а оттам и на идентичността на нашия народ, но и като

символ на една ценностна система: свобода, равенство, човешко достойнство и религиозна толерантност, а съответно и на светския характер на държавата – принципи, на които се основава нашата Конституция.

С други думи, конституционните принципи на свобода имат много корени, които безспорно включват християнството в неговата истинска същност. Ето защо би било парадоксално изключването на християнския знак от една публична институция в името на светския ѝ характер, в основата на който са залегнали именно принципи на християнската религия.

12.1 Този съд определено не е незапознат с факта, че в миналото други ценности са били съотнасяни със символа на разпятието; по време на Албертинския закон например той е знак на католицизма, разбран като държавна религия и следователно използван за християнизирание и консолидиране на сила и власт.

Съдът е наясно освен това, че днес все още е възможно да се дадат различни тълкувания на кръстния знак, преди всичко в чисто религиозен смисъл, присъщ на християнството като цяло и по-специално на католицизма. Съдът си дава сметка, че някои ученици в държавните училища могат свободно и основателно да възприемат кръста различно – като знак за неприемливо предпочитание на една религия пред останалите или нарушение на личната свобода и съответно на светския характер на държавата, или, още по-крайно, като препратка към временния политически контрол над държавната религия или към Инквизицията, дори като безплатен катехистки ваучер, мълчаливо предлаган на неподходящо място, включително на невярващи, или подсъзнателна пропаганда в полза на християнските вяравания. Въпреки че всички тези гледни точки следва да бъдат уважавани, те в крайна сметка са неотносими към настоящото дело

12.6 Трябва да се подчертае, че символът на кръста, разбран като позоваване на ценностите на толерантността, притежава определено приложно поле с оглед на факта, че италианските държавни училища в момента се посещават от множество ученици от държави извън Европейския съюз, на които в известна степен е важно да бъдат предадени принципите на откритост към многообразието и отказ от всякаква форма на фундаментализъм – религиозен или светски, от които е проникната нашата система. Епохата ни е белязана от кипеж, който е резултат от срещата на различни култури с нашата собствена, и за да се предотврати превръщането на тази среща в сблъсък, е необходимо потвърждение на идентичността ни, било то и символично, особено когато тя се характеризира именно с ценности като зачитане достойнството на всяко човешко същество и универсална солидарност. ...

13.2 В действителност религиозните символи като цяло предполагат логически механизъм на изключване, тъй като изходната точка на всяка религия е именно вярата в една висша същност, поради което нейните привърженици – вярващите – виждат себе си по дефиниция и по убеждение като съпричастни към истината. Следователно, и неизбежно, отношението на вярващия към някого, който не вярва и който по този начин имплицитно се противопоставя на висшето същество, е отношение на изключване. ...

13.3 Логическият механизъм на изключване е присъщ на всяко религиозно убеждение, дори и засегнатите да не го създават, като единственото изключение е християнството – когато е правилно разбрано, което, разбира се, не винаги е

било факт и все още не винаги се случва, включително благодарение на тези, които наричат себе си християни. В християнството дори вярата във въздесъщия бог отстъпва пред милосърдието, което означава уважение към братското човешко същество. От това следва, че изключването на нехристиянин от християнин съдържа радикално отрицание на самото християнство – отхвърляне на същността му, – каквото при другите вероизповедания няма: при тях такова отношение в най-лошия случай се явява нарушение на важна заповед.

13.4 Кръстът като символ на християнството следователно не може да изключи никого, без по този начин да отрече самия себе си, като дори в известен смисъл той представлява универсален знак на приемане и уважение към всяко човешко същество като такова, независимо от убежденията, религиозни или други, които то може да изповядва. ...

14.1 Едва ли е необходимо да се добави, че знакът на кръста в класната стая, когато е правилно разбран, не се отнася до свободно изповядваните убеждения на никого, не изключва никого, и разбира се, не налага и не предписва нищо, а – в самата основа на целите на образованието и преподаването в държавните училища – представлява отражение, задължително насочвано от преподавателите, на италианската история и общите ценности на нашето общество, законово възпроизведени в Конституцията, сред които и светският характер на държавата има достойно място. ...“

16. Първата жалбоподателка обжалва пред *Consiglio di Stato* (Върховния административен съд), който потвърждава, че наличието на разпятия в класните стаи има своето правно основание в чл. 118 от Кралския указ от 30 април 1924 г. и чл. 119 от Кралския указ от 26 април 1928 г., а предвид значението, което следва да бъде вложено в него, е в съответствие с принципа на светския характер на държавата. По този въпрос Съдът постановява по-специално, че в Италия разпятieto символизира религиозния произход на ценностите (толерантност, взаимно уважение, зачитане на личността, утвърждаване на правата ѝ, свобода, автономия на нравствената съвест спрямо властта, човешка солидарност и отказ от всякакви форми на дискриминация), които характеризират италианската цивилизация. В този смисъл разпятieto в класните стаи е в състояние да изпълни – дори от „светска“ гледна точка, различна от религиозната, с която обикновено се свързва – високообразователна символична функция, независимо от изповядваната от учениците религия. Върховният административен съд приема, че разпятieto следва да се разглежда като символ, отразяващ забележителните източници на горепосочените ценности. Ценности, които определят светския характер на сегашния правов ред в държавата.

В своето решение (№ 556) от 13 април 2006 г. *Consiglio di Stato* посочва следните мотиви:

„... Конституционният съд по редица поводи е приемал, че секуларизмът е висш принцип на нашия конституционен ред, който е в състояние да разреши определени въпроси на конституционната легитимност (сред множеството

съдебни решения вж. тези, които се отнасят до разпоредбите, свързани със задължителния характер на религиозното преподаване в училище или с юрисдикцията на съдилищата по дела, касаещи действителността на сключените бракове, договорени според канона и записани в брачните регистри).

Това е принцип, който не е обявен изрично в нашата Конституция, принцип, богат на идеологически резонанси, чиято история е пълна с противоречия, но който въпреки това има правно значение, което може да бъде извлечено от основните норми на нашата система. В действителност Съдът извлича този принцип по-конкретно от членове 2, 3, 7, 8, 19 и 20 от Конституцията.

Принципът си служи с лингвистичен символ („секуларизъм“), показващ в съкратена форма някои съществени аспекти на горепосочените разпоредби, чието съдържание установява оперативните условия за разбиране и функциониране на този символ. Ако тези специфични работни условия не бяха установени, принципът на секуларизма щеше да е ограничен до идеологически конфликти и би бил трудно използваем в правната рамка.

В тази рамка оперативните условия, естествено, се преценяват с оглед на културните традиции и обичаите на всеки народ дотолкова, доколкото тези традиции и обичаи са отразени в правния ред, а това не е еднакво при различните народи. ...

В контекста на този съд и на проблема, с който е сезиран, а именно легитимността на показване на разпятието в класните стаи от страна на компетентните органи, действащи в съответствие с правилата, това, което трябва да се направи на практика, е простата задача да се удостовери дали това изискване нарушава, или не, съдържанието на основните норми на конституционния ни ред, придаващи форма и съдържание на принципа на секуларизма, който сега е характерен за италианската държава и на който Конституционният съд се е позовавал по редица поводи.

Ясно е, че разпятието само по себе си е знак, който може да има различни значения и да служи на различни цели, преди всичко заради мястото, на което е поставен.

В място за поклонение разпятието е изцяло и изключително „религиозен символ“, тъй като е предназначено да насърчава почтителна принадлежност към основателя на християнската религия.

В един нерелигиозен контекст, какъвто се явява училището по отношение образованието на младите хора, разпятието може да продължава да изразява горепосочените ценности за вярващите, но за тях, както и за невярващите показването му е оправдано и притежава недискриминационен от религиозна гледна точка смисъл, ако то е в състояние да представя и събужда по непосредствено осезаем и предвидим начин (като всеки символ) ценности, които са важни за гражданското общество, по-специално ценностите, които подкрепят и вдъхновяват нашия конституционен ред, основата на гражданския ни живот. В този смисъл разпятието може да изпълнява – дори от „светска“ гледна точка, различна от религиозната, с която обикновено се свързва – високообразователна символна функция, независимо от изповядваната от учениците религия.

Сега е очевидно, че в Италия разпятieto е в състояние да изрази, символично разбира се, но по подходящ начин, религиозния произход на ценностите толерантност, взаимно уважение, значимост на хората, утвърждаване на правата им, свобода, автономия на нравствената съвест спрямо властта, човешка солидарност и отказ от всякакви форми на дискриминация, характеризиращи италианската цивилизация.

Тези ценности, проникнали в традициите, начина на живот и културата на италианския народ, формират основата на и водят началото си от основните норми на нашия основополагащ закон – съдържат се в „Основни принципи“ и в глава първа – и най-вече от тези норми, на които се позовава Конституционният съд и които очертават границите и формата на подходящия за италианската държава секуларизъм.

Позоваването чрез разпятieto на религиозния произход на тези ценности и тяхното пълноценно и цялостно съответствие с християнското обучение прави ясни трансцендентните източници на съответните ценности, без да се поставя под въпрос и дори всъщност като се потвърждава автономността на светската власт спрямо духовната (но не и тяхната опозиция, заложенa в идеологическата интерпретация на секуларизма, който няма еквивалент в Конституцията), и без да се отнема нищо от техния „светски“ характер, адаптиран към културния контекст, специфичен за фундаменталния ред в италианската държава и изразен чрез него. Следователно тези ценности са изпитани в гражданското общество независимо (и не несъвместимо) от религиозното общество, така че да могат да бъдат приети като „светски“ от всички, независимо от принадлежността им към вероизповеданието, което ги вдъхновява и защитава.

Както при всеки символ, някой може да наложи или да припише на разпятieto различни противоположни значения; някой може дори да отрече неговата символична стойност и да го направи просто украшение с повече или по-малко художествена стойност. Едно показано в класна стая разпятие обаче не може да се счита за украшение или декоративен елемент, нито за допълнение към богослужение. Вместо това то трябва да се разглежда като символ, който е в състояние да отрази забележителните източници на гражданските ценности, посочени по-горе, ценности, които определят светския характер в настоящия правов ред на държавата. ...“

II. РАЗВИТИЕ НА ПРИЛОЖИМОТО ВЪТРЕШНО ПРАВО И ПРАКТИКА

17. Задължението да се окачва разпятие в класните стаи в началното училище е предвидено в чл. 140 от кралски указ № 4336 от 15 септември 1860 г. на Кралство Пиемонт и Сардиния, обнародван в съответствие със Закон № 3725 от 13 ноември 1859 г., който гласи: „всяко училище задължително трябва да бъде оборудвано с ... разпятие“ (чл. 140).

През 1861 г., годината, в която се ражда италианската държава, Уставът от 1848 г. на Кралство Пиемонт и Сардиния става Конституция на Кралство Италия; той гласи, по-специално:

„католическата апостолическа религия е единствената религия на държавата [и] другите съществуващи вероизповедания трябва да бъдат толерирани в съответствие със закона“.

18. Завладяването на Рим от италианската армия на 20 септември 1870 г., след което градът е бил присъединен и провъзгласен за столица на новото Кралство Италия, предизвиква криза в отношенията между държавата и католическата църква. Със Закон № 214 от 13 май 1871 г. италианската държава едностранно регулира отношенията с църквата, като на папата са дадени редица привилегии за нормалното провеждане на религиозна дейност. Според жалбоподателите показването на разпятия в училищата постепенно отпада.

19. По време на фашисткия период държавата предприема редица мерки, насочени към гарантиране спазването на задължението за поставяне на разпятие в класните стаи.

На 22 ноември 1922 г. Министерството на образованието например изпраща циркулярно писмо (№ 68) със следния текст: „... през последните няколко години в много от основните училища на Кралството образът на Христос и портретът на краля са отстранени. Това е явно и недопустимо нарушение на нормативните разпоредби и по-специално атака срещу доминиращата религия в държавата и единството на нацията. Поради това разпореждаме всички общински административни органи в Кралството да възстановят в училищата – там, където ги няма – двата свещени символа на вярата и съзнанието на нацията.“

На 30 април 1924 г. е приет кралски указ № 965. Той определя вътрешните правила, регулиращи средните училища (*ordinamento interno delle giunte e dei regi istituti di istruzione media*). Чл. 118 от него гласи следното:

„Всяко училище трябва да има националния флаг и всяка класна стая трябва да има разпятие и портрет на краля.“

Чл. 119 от кралски указ № 1297 от 26 април 1928 г., определящ общите правила, регулиращи началното образование (*approvazione del regolamento generale sui servizi dell'istruzione elementare*), гласи, че разпятието трябва да е част от „необходимото оборудване и консумативи в класните стаи“.

20. Латеранският пакт, подписан на 11 февруари 1929 г., отбелязва „помирението“ на италианската държава и католическата църква. Католицизмът е потвърден като официална религия на Италия, като чл. 1 от Договора за помирение гласи следното:

„Италия признава и потвърждава принципа, установен в чл. 1 от италианската конституция от 4 март 1848 г., според който римокатолическата апостолическа религия е единствената държавна религия“.

21. През 1948 г. Италия приема своята републиканска конституция, чл. 7 от която гласи: „Държавата и католическата църква, всяка съгласно своя ред, са независими и суверенни ... отношенията им се уреждат от Латеранския пакт [и] измененията на пакта, приети от двете страни; не се изисква производство за преразглеждане на Конституцията.” Чл. 8 предвижда: „Всички религиозни вероизповедания са еднакво свободни пред закона ... религиозните вероизповедания, различни от католицизма, имат право да се организират в съответствие с техните устави, доколкото не са несъвместими с италианския правов ред [и] техните отношения с държавата се определят от закона въз основа на споразумения с техните представители”.

22. Протоколът към новия конкордат от 18 февруари 1984 г., ратифициран със Закон № 121 от 25 март 1985 г., посочва, че принципът, изложен в Латеранския пакт, че католическата религия е единствената държавна религия, вече не е в сила.

23. С решение от 12 април 1989 г. (№ 203), постановено по дело, повдигащо въпроса за липсата на задължителен характер на католическото религиозно обучение в държавните училища, Конституционният съд е приел, че принципът на секуларизма произтича от Конституцията, постановявайки, че не наемква, че държавата трябва да бъде безразлична към религиите, а че тя трябва да гарантира защита на свободата на религията в контекста на религиозния и културния плурализъм.

Разглеждайки настоящия случай по жалба относно съответствието на наличието на разпятия в класните стаи на държавните училища с принципа на светския характер на държавата, Конституционният съд постановява, че не е компетентен да се произнесе, тъй като текстовете, които изискват присъствието на разпятие, са само правилници (решение от 15 декември 2004 г., № 389; вж. параграф 14 по-горе). Когато е сезиран да разгледа този въпрос, *Consiglio di Stato* приема, че като се има предвид значението, което следва да му бъде придавано, присъствието на разпятие в класни стаи в държавните училища е съвместимо с принципа на светския характер на държавата (решение от 13 февруари 2006 г., № 556; вж. параграф 16 по-горе).

По друго дело, в контекста на наказателно преследване за отказ от преброителство в избирателна секция с мотива, че там е поставено разпятieto, Касационният съд е приел обратното мнение на това на *Consiglio di Stato*. В свое решение от 1 март 2000 г. (№ 439) той постановява, че присъствието на разпятие нарушава принципите на светския характер и безпристрастността на държавата, както и принципа на свобода на съвестта на тези, които не засвидетелстват вяроност към този символ. Той изрично отхвърля довода, че наличието на разпятieto е оправдано с това, че е символ на „една цяла

цивилизация или колективна етична съвест” и – тук Касационният съд се позовава на термини, използвани от *Consiglio di Stato* в становище от 27 април 1988 г. (№ 63) – символизира „универсална ценност, независима от някое специфично религиозно вероизповедание”.

24. На 3 октомври 2002 г. министърът на образованието, университетите и научните изследвания издава следната инструкция (№ 2666):

“... Министърът

... Като взема предвид, че наличието на разпятия в класните стаи се основава на действащите разпоредби и че не нарушава религиозния плурализъм, нито влиза в противоречие с целите на мултикултурното образование в италианските училища, както и че не може да се счита за ограничаване на свободата на съвестта, гарантирана от Конституцията, тъй като то не се отнася до конкретно вероизповедание, а представлява просто израз на християнската цивилизация и култура, поради което е част от универсалното наследство на човечеството;

След като оцени, с уважение към различни обвързаности, убеждения и вярвания, целесъобразността на изискването всички училища, в рамките на собствената си автономия и по решение на техните компетентни академични органи, да заделят част от своите помещения, които да се използват, без никакво задължение и без посочването на фиксирани часове, за съзерцание и медитация от тези членове на училищната общност, които желаят това;

Издава следната инструкция:

Компетентната служба в министерството ... следва да вземе необходимите мерки, за да гарантира, че:

1) ръководството на училищата осигурява наличието на разпятия в класните стаи;

2) всички училища, в рамките на собствената си автономия и по решение на техните компетентни академични органи, заделят част от своите помещения, които да се използват, без никакво задължение и без посочването на фиксирани часове, за съзерцание и медитация от тези членове на училищната общност, които желаят това...”.

7. Членове 19, 33 и 34 от Конституцията гласят, както следва:

Член 19

„Всеки човек има право свободно да изповядва своите религиозни убеждения под всякаква форма, самостоятелно или с други хора, и да ги насърчава и да извършва обреди, публично или насаме, при условие че те не са обидни за обществения морал.”

Член 33

„Държавата гарантира свобода на изкуствата и науките, които могат свободно да се изучават.

Държавата определя общи правила за образование и създава държавни училища от всички видове и степени. ...”

Член 34

„Училищата са отворени за всички.

Началното образование поне до осемгодишна възраст е задължително и безплатно. ...”

III. ПРЕГЛЕД НА ПРАВОТО И ПРАКТИКАТА НА ДЪРЖАВИТЕ-ЧЛЕНКИ НА СЪВЕТА НА ЕВРОПА ПО ОТНОШЕНИЕ НА ПРИСЪСТВИЕТО НА РЕЛИГИОЗНИ СИМВОЛИ В ДЪРЖАВНИТЕ УЧИЛИЩА

26. В по-голямата част от държавите-членки на Съвета на Европа въпросът за присъствието на религиозни символи в държавните училища не се регулира от конкретни разпоредби.

27. Наличието на религиозни символи в държавните училища е изрично забранено само в малък брой държави-членки: Бившата югославска република Македония, Франция (с изключение на Елзас и на департамент Мозел) и Грузия.

То е изрично регулирано – освен в Италия – само в няколко държави-членки, а именно: Австрия, някои административни области на Германия (провинции) и Швейцария (общини) и Полша. Независимо от това, тези символи се откриват в държавните училища на някои държави-членки, в които този въпрос не е изрично регламентиран, като Испания, Гърция, Ирландия, Малта, Сан Марино и Румъния.

28. Въпросът е отнасян до върховните съдилища на редица държави-членки.

В Швейцария Федералният съд е постановил общо предписание, съгласно което наличието на разпятия в класните стаи на началните училища е несъвместимо с изискванията за неутралност по отношение на вероизповеданията, залегнали във Федералната конституция, без обаче да критикува такова присъствие в други помещения на територията на училищата (26 септември 1990 г.; ATF 116 Ia 252).

В Германия Федералният конституционен съд постановява, че подобна наредба в Бавария противоречи на принципа на неутралност на държавата и трудно се съгласува със свободата на религията на

децата, които не са католици (16 май 1995 г.; BVerfGE 93.1). Баварският парламент след това издава нова наредба, която запазва предходната мярка, но позволява на родителите да посочат своите религиозни или светски убеждения при оспорване наличието на разпятия в класните стаи, посещавани от децата им, и въвежда механизъм, съгласно който, ако е необходимо, би могло да се стигне до компромис или персонално решение.

В Полша омбудсманът сезира Конституционния съд относно наредба от 14 април 1992 г., издадена от министъра на образованието, която предписва възможност за поставяне на разпятия в класните стаи в държавните училища. Конституционният съд постановява, че мярката е съвместима със свободата на съвестта и религията, както и с принципа на разделение на църквата и държавата, гарантирани от чл. 82 от Конституцията, тъй като тя не прави това поставяне задължително (20 април 1993 г.; № U 12/32).

В Румъния Върховният съд отменя решението на Националния съвет за защита от дискриминация от 21 ноември 2006 г., препоръчващо на Министерството на образованието да регулира въпроса за присъствието на религиозни символи в държавните учебни заведения и, по-специално, да разреши поставянето на такива символи само по време на религиозни уроци или в помещения, използвани за религиозно обучение. Върховният съд постановява, че решението да се поставят такива символи в учебните заведения трябва да бъде въпрос от компетентността на общността от учители, ученици и родители на учениците (11 юни 2008 г.; № 2393).

В Испания Върховният съд на Кастилия и Леон, произнасяйки се по дело, заведено от борещо се в полза на светското образование сдружение, което безуспешно е поискало премахване на религиозните символи от училищата, постановява, че съответните училища трябва да премахнат тези символи, ако са получили изрично искане от страна на родителите на някой ученик (14 декември 2009 г.; №3250).

ПРАВОТО

I. ТВЪРДЯНО НАРУШЕНИЕ НА ЧЛ. 2 ОТ ПРОТОКОЛ № 1 И ЧЛ. 9 ОТ КОНВЕНЦИЯТА

8. Жалбоподателите се оплакват от факта, че на стените в класните стаи на държавното училище, посещавано от втория и третия жалбоподатели, са поставени разпятия. Те твърдят, че това нарушава

правото на образование, гарантирано от чл. 2 от Протокол № 1, както следва:

„Никой не може да бъде лишен от правото на образование. При изпълнението на функциите, поети от нея в областта на образованието и преподаването, държавата зачита правото на родителите да осигуряват на своите деца образование и преподаване в съответствие със своите религиозни и философски убеждения.”

Те твърдят също, че тези факти нарушават правото им на свобода на мисълта, съвестта и религията, гарантирано от чл. 9 от Конвенцията, който гласи, както следва:

„1. Всеки има право на свобода на мисълта, съвестта и религията; това право включва свободата на всеки да променя своята религия или убеждения и свободата да изповядва своята религия или убеждения индивидуално или колективно, публично или в частен кръг, чрез богослужение, преподаване, практикуване и спазване на ритуали.

2. Свободата да се изповядват религията или убежденията подлежи само на такива ограничения, които са предвидени от закона и са необходими в едно демократично общество в интерес на обществената сигурност, за защитата на общественния ред, здравето и морала или за защитата на правата и свободите на другите.”

А. Съдебното решение на Отделението

30. В решението си от 3 ноември 2009 г. Отделението на Съда постановява, че е налице нарушение на чл. 2 от Протокол № 1 във връзка с чл. 9 от Конвенцията.

31. На първо място, от принципите за тълкуване на чл. 2 от Протокол № 1, установени в практика на Съда, Отделението извлича задължение на държавата да се въздържа от налагане на вярвания, дори и косвено, в места, където лицата са зависими от държавата или където те са особено уязвими, като подчертава, че децата в училище са подчертано чувствителни в това отношение.

Съдът продължава, като посочва, че сред множеството значения, които разпятieto може да има, религиозният смисъл е преобладаващ. Съответно той счита, че задължителното и изключително осезаемо присъствие на разпятия в класните стаи може не само да противоречи на светските убеждения на първата жалбоподателка, чиито деца посещават по това време държавното училище, но също така, че е емоционално смущаващо за учениците с нехристиянска религия или тези, които не изповядват никаква религия. По последната точка Отделението на Съда подчертава, че „отрицателната” свобода на религията не се ограничава до липсата на религиозни служби или религиозно образование: тя обхваща практики и символи, които изразяват, в конкретния случай или по принцип, определена вяра,

религия или атеизъм. Съдът добавя, че това „негативно право“ заслужава специална защита, ако държавата е тази, която изразява вярване, а отцепниците са поставени в ситуация, от която не могат да се изолират, без да направят непропорционални усилия и жертви.

Според Отделението на Съда държавата има задължение да поддържа неутралност по отношение на вероизповеданията в държавното образование, при което посещаването на училище е задължително, независимо от религията, и което трябва да се стреми да възпитава у децата навик за критично мислене. Съдът отбелязва в допълнение, че не може да види как показването в класните стаи на държавните училища на символ, който разумно се асоциира с основната религия в Италия, може да служи на образователния плурализъм, който е от съществено значение за запазване на „демократичното общество“, предвид значението на този термин съгласно Конвенцията.

32. Отделението на Съда заключава, че „задължителното наличие на символ на определена вяра при упражняването на публична власт по отношение на някои специфични случаи, които подлежат на държавен контрол, и по-специално в класните стаи, ограничава правото на родителите да образоват децата си в съответствие със своите убеждения, както и правото на учениците да вярват или да не вярват“. Практиката нарушава тези права, защото „ограниченията са несъвместими със задължението на държавата да спазва неутралност при упражняването на публична власт, особено в областта на образованието“ (§ 57 от съдебното решение).

Б. Становища на страните

1. Правителството

33. Правителството не прави възражение за недопустимост.

34. То изразява съжаление, че Отделението на Съда не разполага със сравнително-правно изследване на отношенията между държавата и религиите и по въпроса за показването на религиозни символи в държавните училища. Правителството твърди, че по този начин Отделението на Съда се е лишило от един основен елемент, тъй като подобно проучване би показало, че по отношение на тези области няма общ подход в Европа и съответно би довело Съда до заключението, че държавите-членки имат особено широка свобода на преценка; следователно Съдът не е взел под внимание тази свобода на преценка в своето решение, като по този начин е пренебрегнал един основен аспект на проблема.

35. Правителството също разкритикува решението на Отделението на Съда като произтичащо от концепцията на вероизповедната „неутралност“ – принцип, изключващ всякакви отношения между държавата и определена религия, докато неутралността изисква публичните административни органи да вземат под внимание всички религии. Съдебното решение съответно се основава на смесване между „неутралност“ („приобщаваща концепция“) и „светски характер на държавата“ („изключваща концепция“). Освен това според правителството неутралността означава, че държавите трябва да се въздържат от популяризиране не само на определена религия, но и на атеизма, тъй като прокламирането на „светския характер“ от страна на държавата е не по-малко проблематично от агитацията за определена религия. Съдебното решение на Отделението се основава на неправилно разбиране и представлява поддържане на нерелигиозен или антирелигиозен подход, на който жалбоподателката, като член на Съюза на атеистите и рационалистите агностици, се смята, че е войнстващ поддръжник.

36. Правителството продължава, като твърди, че е било необходимо да се отчете факта, че един символ може да се тълкува по различен начин от различните хора. Това важи по-специално за кръстния знак, който може да се възприема не само като религиозен символ, но и като символ, свързан с културата и идентичността, символ на принципите и ценностите, които представляват основата на демокрацията и западната цивилизация; оказва се например, че той е представен върху флаговете на редица европейски държави. Какъвто и да е емоционалният заряд на даден „образ“, според правителството това е „пасивен символ“, чието въздействие върху хората не е сравнимо с въздействието на „активно поведение“, а никой не твърди по настоящото дело, че съдържанието на преподаването в Италия е повлияно от присъствието на разпятия в класните стаи.

Това присъствие е израз на „национална особеност“, която се характеризира най-вече с близките отношения между държавата, хората и католицизма, дължащи се на историческото, културно и териториално развитие на Италия и на дълбоко вкоренената и дългогодишна привързаност към ценностите на католицизма. Запазването на разпятията в училищата следователно е въпрос за опазване на вековна традиция. Правителството твърди, че правото на родителите да се зачита тяхната „семейна култура“ не трябва да нарушава правото на общността да предава своята култура или правото на децата да я открият. Освен това, задоволявайки се с наличието на „потенциален риск“ за емоционално смущение при установяването на нарушение на правото на образование и свобода на мисълта, съвестта и религията, Отделението значително е разширило приложното поле на тези разпоредби.

37. Позовавайки се по-специално на решението по делото *Otto-Preminger-Institut срещу Австрия* от 20 септември 1994 г. (серия А, №295-А), правителството твърди, че макар католическата религия да се изповядва от голямото мнозинство италианци, което би следвало да се вземе предвид, този факт не се изтъква, за да се превърне в утежняващо вината обстоятелство, както го е приело Отделението на Съда. Напротив, Съдът следва да признае и да защитава националните традиции и преобладаващото народно чувство, и да остави всяка държава да поддържа баланс между противоположните интереси. Нещо повече, съгласно практиката на Съда учебните програми или разпоредби за създаване на превес на основната религия сами по себе си не означават злоупотреба с влияние от страна на държавата или опит за индоктринация и Съдът следва да уважава конституционните традиции и принципи, свързани с отношенията между държавата и религиите – включително, по настоящото дело, специалния подход към светския характер на държавата, който преобладава в Италия, – и да отчита контекста на всяка държава.

38. Като се има предвид, в допълнение, че второто изречение на чл. 2 от Протокол № 1 е приложимо само за учебната програма, правителството разкритикува решението на Отделението на Съда заради установяването на нарушение без да се посочва как самото присъствие на разпятие в класните стаи, където учат децата на първата жалбоподателка, е в състояние значително да намали способността ѝ да ги отглежда и възпитава в съответствие със своите убеждения, като единствената изтъкната причина е, че учениците ще чувстват, че се обучават в училищната среда, белязана от определена религия. Този мотив е неправилен, ако се съди по критериите, посочени в практиката на Съда, от която може да се види по-специално, от една страна, че Конвенцията не възпрепятства държавите-членки да имат държавна религия, да показват предпочитания към определена религия или да предоставят на учениците по-широко религиозно обучение за доминиращата религия, и на второ място, трябва да се вземе предвид факта, че образователното влияние на родителите е много по-голямо от това на училището.

39. Според правителството наличието на разпятие в класните стаи представлява легитимен принос, предоставящ на децата възможност да разберат национална общност, в която се очаква да се интегрират. Наличието на „влияние на заобикалящата среда” е още по-невероятно, защото децата в Италия получават образование, което им помага да развият критичен поглед по въпроса за религията, и в една безстрастна атмосфера, при която е изключена всякаква форма на проповядване. Освен това Италия е избрала благосклонен подход към малцинствените религии в училищната среда: италианското законодателство в момента предоставя правото да се носят ислямски

забрадки и друго облекло или символи с религиозно значение; началото и краят на Рамадана често се празнуват в училищата; религиозно обучение е позволено за всички признати вероизповедания; потребностите на учениците от малцинствени вероизповедания са отчетени, като например учениците евреи имат право да не полагат изпити в събота.

40. На последно място, правителството подчертава необходимостта да се вземе предвид правото на родителите, които искат да се запазят разпятията в класните стаи. Това е желанието на мнозинството в Италия и е демократично изразеното желание по настоящото дело на почти всички членове на ръководството на училището. Премахването на разпятieto от класните стаи при тези обстоятелства би означавало „злоупотреба с малцинствено положение” и би било в противоречие със задължението на държавата да помага на хората да удовлетворяват своите религиозни потребности.

2. Жалбоподателите

41. Жалбоподателите твърдят, че показването на разпятие в класните стаи на държавното училище, посещавано от втория и третия жалбоподатели, представлява незаконното вмешателство в правото им на свобода на мисълта и съвестта и нарушава принципа на плурализъм в образованието, тъй като е израз на държавно предпочитание към определена религия на място, където се формира съзнанието. С изразяването на предпочитания държавата пренебрегва също и задължението си да осигури специална защита на непълнолетните лица срещу всяка форма на пропаганда или индоктриниране. Освен това, според жалбоподателите, тъй като образователната среда е обозначена по този начин със символ на доминиращата религия, показването на разпятие, от което те се оплакват, е нарушение на правото на втория и третия жалбоподатели да получат отворено и плуралистично образование, насочено към развиването на капацитет за критична преценка. На последно място, тъй като първата жалбоподателка е привърженик на светския характер на държавата, показването на разпятие нарушава правото ѝ децата ѝ да бъдат обучени в съответствие със собствените ѝ философски убеждения.

42. Жалбоподателите твърдят, че разпятieto без съмнение е религиозен символ и опитът да му се вмени културна стойност намирисва на опит да се поддържа безнадеждна последна защита. Нито пък нещо в италианската правна система оправдава твърдението, че то е символ на националната идентичност: в съответствие с Конституцията флагът символизира тази идентичност.

Освен това, както Германският федерален конституционен съд е посочил в решението си от 16 май 1995 г. (вж. параграф 28 по-горе), придаването на светско значение на разпятieto ще измести фокуса от

първоначалния му смисъл и ще го освободи от свещената му природа. Що се отнася до твърдението, че е само „пасивен символ”, то игнорира факта, че подобно на всички символи – и повече от всички останали – **разпятieto** придава материална форма на една познавателна, интуитивна и емоционална реалност, която излиза извън непосредствено доловимото. Германският федерален конституционен съд освен това е приел, произнасяйки се в цитираното по-горе решение, че наличието на разпятия в класните стаи има емоционален характер, тъй като представя съдържанието на вярата, която символизира, и служи като „рекламен материал” за нея. На последно място, жалбоподателите сочат, че в решението си по делото *Dahlab срещу Швейцария* от 15 февруари 2001 г. (№ 42393/98, ЕСПЧ 2001-V) Съдът е отбелязал особената сила, която упражняват религиозните символи в училищна среда.

43. Жалбоподателите твърдят, че всяка демократична държава има задължение да гарантира свободата на съвестта, плурализма, равнопоставеността на вярванията и светския характер на институциите. Принципът на секуларизма на държавата изисква преди всичко неутралност от нейна страна, като тя следва страни от религиозната сфера и да приема същия подход по отношение на всички религиозни течения. С други думи, неутралността задължава държавата да създаде неутрално пространство, в което всеки може свободно да живее според собствените си убеждения. Чрез налагането на религиозни символи, а именно разпятия в класните стаи, италианската държава прави обратното.

44. Подходът, препоръчван от жалбоподателите, ясно се различава от държавния атеизъм, който представлява отричане свободата на религията чрез налагане на светска гледна точка по един авторитарен начин. Разглеждан от позицията на безпристрастност и неутралност на държавата, светският ѝ характер е точно обратното – средство за осигуряване на религиозна и философска свобода на съвестта на всички.

45. По-нататък жалбоподателите твърдят, че е изключително важно да се предостави специална закрила на малцинствените вярвания и убеждения, за да се защитят тези, които ги изповядват, от „деспотизма на мнозинството” – и това също е мотив за премахване на разпятията от класните стаи.

46. В заключение, жалбоподателите твърдят, че макар, както твърди правителството, премахването на разпятieto от класните стаи на държавните училища да отнема част от италианската културна идентичност, запазването му там е несъвместимо с основите на западната политическа мисъл, с принципите на либералната държава и плуралистичната, отворена демокрация, както и със зачитането на

индивидуалните права и свободи, провъзгласени в италианската конституция и в Конвенцията.

В. Становища на встъпилите трети лица

1. Правителствата на Армения, България, Кипър, Русия, Гърция, Литва, Малта и Република Сан Марино

47. В съвместното си становище, представено в съдебното заседание, правителствата на Армения, България, Кипър, Русия, Гърция, Литва, Малта и Република Сан Марино посочват, че по тяхно мнение мотивите на Отделението на Съда са основани на погрешно разбиране на понятието „неутралност“, което Съдът бърка с понятието „светски характер на държавата“. Те изтъкват, че е налице огромно разнообразие на взаимоотношения между държавата и църквата в Европа и че повече от половината от населението на Европа живее в несветски държави. Те добавят, че държавните символи неизбежно имат място в държавното образование, а много от тях имат религиозен произход, като кръстът, който е както национален, така и религиозен символ, е най-очевидният пример. Според тях в несветските европейски държави присъствието на религиозни символи в публичното пространство е широко толерирано от светското население като част от националната идентичност. Държавите не трябва да се лишават от част от културната си идентичност, само защото тази идентичност има религиозен произход. Позицията, приета от Отделението на Съда, не е израз на плурализма, заложен в системата на Конвенцията, а е израз на ценностите на светската държава. Разпростирането на тази позиция по отношение на цяла Европа би представлявало „американизация“ на Европа, тъй като едно-единствено правило и твърдо разделение на църквата и държавата ще са задължителни за всички.

Според съвместното становище привилегироването на светския характер на държавата е политическа позиция, която, макар и достойна за уважение, не е неутрална. Съответно, в сферата на образованието държава, която подкрепя светското вместо религиозното, не е неутрална. По същия начин премахването на разпятията от класните стаи, където те винаги са присъствали, не би било лишено от образователни последствия. В действителност, независимо дали държавата решава да позволи, или да забрани наличието на разпятия в класните стаи, по-важен фактор е до каква степен учебната програма запознава децата с контекста и ги учи на толерантност и плурализъм.

Встъпилите правителства признават, че може да има обстоятелства, при които предприемането на мерки от страна на държавата е неприемливо. Тежестта на доказване обаче следва да остане за

отделния човек, а Съдът трябва да се намесва само в извънредни случаи.

2. Правителството на Кралство Монако

48. Встъпилото правителство заявява, че споделя гледната точка на ответното правителство, според която разпятieto е „пасивен символ”, който се съдържа върху гербовете и знамената на много държави, и в настоящия случай отразява националната идентичност, кореняща се в историята. Освен това поради своята неделимост принципът на държавната неутралност изисква властите да се въздържат както от налагане на религиозен символ там, където никога не е имало такъв, така и от премахването на символ, който винаги го е имало.

3. Правителството на Румъния

49. Встъпилото правителство твърди, че Отделението на Съда не е взело в достатъчна степен предвид широката свобода на преценка по деликатни въпроси, която е на разположение на договарящите страни, и че няма общоевропейски консенсус. То изтъква, че практиката на Съда признава по-специално, че страните имат право на широка свобода на преценка по отношение на носенето на религиозни символи в държавните училища; по негово мнение същото трябва да важи и за поставянето на религиозни символи в тези училища. То също така твърди, че решението на Отделението на Съда се основава на предпоставката, че поставянето на религиозни символи в държавните училища нарушава чл. 9 от Конвенцията и чл. 2 от Протокол № 1, което противоречи на принципа на неутралност, защото, когато той е бил приложим, договарящи страни са били принуждавани да се намесят, за да премахнат тези символи. Според правителството този принцип е по-добре спазен, когато решения от този тип се вземат съвместно от учители, ученици и родители. Във всеки случай, тъй като не е свързано с конкретни религиозни задължения, самото присъствие на разпятieto в класните стаи не засяга в достатъчна степен религиозните чувства на заинтересованите страни, за да е налице нарушение на горепосочените разпоредби.

4. Неправителствената организация Greek Helsinki Monitor

50. Според встъпилата организация разпятieto не може да се възприема като нещо различно от религиозен символ, така че поставянето му в класните стаи на държавните училища може да се разглежда като институционално послание, проповядващо в полза на определена религия. Организацията посочва, че по делото *Folgerø* Съдът е постановил, че участието на ученици в религиозни дейности би могло в действителност да им повлияе, и счита, че същото се отнася

и за случаите, когато те се обучават в класни стаи, в които е поставен религиозен символ. Тя също така насочва вниманието на Съда върху факта, че децата или родителите, които са обезпокоени от това, може да се въздържат да протестират поради страх от репресивни мерки.

5. *Неправителствената организация Associazione nazionale del libero Pensiero*

51. Встъпилата организация, която смята, че присъствието на религиозни символи в класните стаи на държавните училища е несъвместимо с чл. 9 от Конвенцията и чл. 2 от Протокол № 1, твърди, че ограниченията, наложени върху правата на жалбоподателите, не са „предвидени от закона“ по смисъла на практиката на Съда. Тя посочва в тази връзка, че поставянето на разпятие в класните стаи на държавните училища е предписано не от закон, а от правила, приети по фашистко време. Организацията добавя, че така или иначе се подразбира, че тези правила са отменени с Конституцията от 1947 г. и Закона от 1985 г., който ратифицира споразуменията за изменение на Латеранския пакт от 1929 г. Тя посочва, че наказателното отделение на Върховния касационен съд се е произнесло в този смисъл в решение от 1 март 2000 г. (№ 4273) за подобен случай, свързан с поставени в избирателните секции разпятия, като този подход е потвърден в решение от 17 февруари 2009 г. относно разпятия, поставени в съдебните зали (без обаче по това дело да има произнасяне по същество). Следователно, налице е противоречие между съдебната практика на *Consiglio di Stato* – който е приел обратното, че съответните разпоредби са приложими – и Касационния съд, като това се отразява върху принципа на правната сигурност, която е стълб на всяка държава, ръководена от върховенството на закона. Тъй като Конституционният съд е постановил, че този въпрос не е в рамките на неговата компетентност, то в Италия не съществува механизъм за решаване на проблема.

6. *Неправителствената организация European Centre for Law and Justice*

52. Встъпилата организация твърди, че Отделението на Съда неправилно е разгледало поставения по делото въпрос, а именно дали посочените от първата жалбоподателка права по Конвенцията са нарушени само заради присъствието на разпятието в класните стаи. Мнението на организацията е, че не са. Първо, „личните убеждения“ на децата на първата жалбоподателка не са нарушени, тъй като те нито са принудени да действат срещу съвестта си, нито са възпрепятствани да действат по съвест. На второ място, техните „най-съкровени убеждения“ и правото на първата жалбоподателка да осигури тяхното

образование в съответствие със собствените си философски убеждения не са нарушени, защото децата нито са принудени да вярват, нито са възпрепятствани да не вярват. Те не са индоктринирани, нито са обект на скрито въздействие за обръщане в тази вяра. Встъпилата организация твърди, че Отделението на Съда погрешно е приело, че решението на държавата да постави разпятия в класните стаи противоречи на Конвенцията (което не е въпросът, с който Съдът е сезиран). По този начин Съдът е създал „ново задължение, отнасящо се не до правата на първата жалбоподателка, а до характера на „образователната среда“. Според встъпилата организация, поради това, че Съдът не е могъл да установи, че с поставянето на разпятieto в класните стаи са нарушени „най-съкровени или лични убеждения“ на децата на първата жалбоподателка, той е създал ново задължение да се гарантира, че образователната среда е изцяло светска, превишавайки по този начин обхвата на въпросите, с които е сезиран, и границите на своята компетентност.

7. Неправителствената организация Eurojuris

53. Встъпилата организация споделя заключенията на Отделението на Съда. След напомняне на относимите разпоредби на италианското позитивното право – и подчертавайки конституционна ценност на принципа на светския характер на държавата – тя се позовава на принципа, установен в практиката на Съда в смисъл, че училището не трябва да бъде място за прозелитизъм или проповядване. Тя се позовава също и на дела, по които Съдът е разглеждал въпроса за носенето на ислямски забрадки в учебните заведения. Тя продължава, отбелязвайки, че наличието на разпятия в класните стаи на италианските държавни училища е предписано не от закона, а от правила, наследени от фашистко време, които отразяват религиозната концепция на държавата днес, която е несъвместима с принципа на светския характер, предвиден в положителното конституционното право. Организацията категорично отхвърля мотивите на Италианския административен съд, според когото уредбата за наличие на разпятия в класните стаи на държавните училища все пак е съвместима с този принцип, тъй като те символизират светски ценности. Според нея това е религиозен символ, с които нехристияните не се идентифицират. Освен това, задължавайки училищата да го поставят в класните стаи, държавата предпоставя специално положение за дадена религия в ущърб на плурализма.

8. *Неправителствените организации International Commission of Jurists, Interights u Human Rights Watch*

54. Встъпилите организации твърдят, че задължителното наличие на религиозни символи като разпятието в класните стаи на държавните училища е несъвместимо с принципа на неутралност и с правата, гарантирани на учениците и техните родители по силата на чл. 9 от Конвенцията и чл. 2 от Протокол № 1. Според тях образователният плурализъм е установен принцип, потвърден не само в практиката на Съда, но и в практиката на редица върховни съдилища и в различни международни актове. Освен това практиката на Съда подкрепя задължението за неутралност и безпристрастност на държавата по отношение на религиозните вярвания в предоставянето на обществени услуги, включително образование. Те изтъкват, че този принцип за безпристрастност е признат не само от Италианския, Испанския и Германския конституционен съд, но също и от Френския държавен съвет и Швейцарския федерален съд. Те добавят, че както са приели няколко върховни съдилища, държавната неутралност по отношение на религиозните вярвания е особено важна в класната стая, защото училището е задължително, а децата са податливи на внушения в училище. Те продължават, напомняйки констатациите на Съда, че макар Конвенцията да не забранява на държавите чрез обучение или образование да предават информация или познания от религиозен или философски характер, те трябва да гарантират, че това се прави по обективен, критичен и плуралистичен начин, без каквато и да е индоктринация. Организацията подчертават, че същото се отнася за всички функции, изпълнявани в областта на образованието и преподаването, включително за организирането на училищната среда.

9. *Неправителствените организации Zentralkomitee der deutschen katholiken, Semaines sociales de France u Associazioni cristiane lavoratori italiani*

55. Встъпилите организации заявяват, че споделят виждането на Отделението на Съда, че разпятието е предимно централен символ на християнството, макар да има и множество други смисли. Те обаче добавят, че не са съгласни със заключението на Съда и им е трудно да разберат как присъствието на разпятие в класните стаи може да бъде „емоционално смущаващо“ за някои ученици или да възпрепятства развитието на критичното им мислене. Според тях самото присъствие на разпятието не може да се приравни с религиозно или философско послание; то трябва по-скоро да се тълкува като пасивен начин на предаване на основни морални ценности. Въпросът, съответно, трябва да се счита за попадащ в компетентността на държавата и да се решава заедно с въпросите за учебната програма в училищата; родителите

трябва да приемат, че някои аспекти на образованието в държавните училища не могат изцяло да съответстват на техните убеждения. Организацията добавят, че решението на държавата да постави разпятия в класните стаи на държавните училища не означава, че тя преследва цел за индоктриниране, забранена от чл. 2 от Протокол № 1. Те твърдят, че в настоящия случай трябва да бъде намерен баланс между правата и интересите на вярващите и невярващите, между основните права на личността и законните интереси на обществото, между формулирането на стандарти, свързани с основните права, и поддържането на съществуващото в Европа многообразие. Според тях в тази област Съдът трябва да остави широка свобода на преценка на държавите, защото организацията на отношенията между държавата и религията варира в различните държави – особено по отношение на мястото на религията в държавните училища – и тези отношения имат своите дълбоки корени в историята, традициите и културата на съответната страна.

10. Тридесет и трима членове на Европейския парламент, действащи колективно

56. Встъпилите лица посочват, че Съдът не е конституционен съд и трябва да зачита принципа на субсидиарност, като признае особено широка свобода на преценка в полза на договарящите страни не само по отношение на взаимоотношенията между държавата и религията, но и при изпълнение на функции в областта на образованието и преподаването. Според тях чрез постановяването на съдебно решение, чийто ефект е да се направи задължително премахването на религиозните символи в държавните училища, Голямата камара ще изпрати радикално идеологическо послание. Те добавят, че от практиката на Съда е видно, че държава, която по причини, произтичащи от нейната история или традиции, показва предпочитание към определена религия, не надвишава тази свобода на преценката. Съответно, поставянето на разпятия в обществените сгради според тях не влиза в противоречие с Конвенцията и присъствието на религиозни символи в публичното пространство не трябва да се разглежда като форма на индоктринация, а като израз на културно единство и идентичност. Те добавят, че в този конкретен контекст религиозните символи имат светско измерение и следователно не трябва да бъдат отстранявани.

Г. Преценката на Съда

57. На първо място, Съдът отбелязва, че единственият въпрос, с който е сезиран, се отнася до съвместимостта, предвид обстоятелствата по настоящото дело, на наличието на разпятия в класните стаи на

италианските държавни училища с изискванията на чл. 2 от Протокол № 1 и чл. 9 от Конвенцията.

Поради това по настоящото дело не е необходимо да се разглежда въпросът за наличието на разпятия в места, различни от държавните училища. Също така не е задача на Съда да се произнася по съвместимостта на наличието на разпятия в класните стаи на държавните училища с принципа на секуларизъм на държавата, залегнал в италианското законодателство.

58. На второ място, Съдът подчертава, че поддръжниците на светския характер на държавата са в състояние да отстояват мнения, притежаващи „ниво на убедителност, сериозност, съгласуваност и значимост“, необходими, за да бъдат считани за „убеждения“ по смисъла на чл. 9 от Конвенцията и чл. 2 от Протокол № 1 (вж. *Campbell и Cosans срещу Обединеното кралство*, 25 февруари 1982 г., § 36, серия А, №48). По-точно техните мнения следва да се разглеждат като „философски убеждения“ по смисъла на второто изречение на чл. 2 от Протокол № 1, ако са достойни за „уважение в едно демократично общество“, не са несъвместими с човешкото достойнство и не противоречат на основното право на децата на образование (пак там).

1. Случая на първата жалбоподателка

а. Общи принципи

59. Съдът подчертава, че в областта на образованието и преподаването чл. 2 от Протокол № 1 е по принцип *lex specialis* (специален закон) по отношение на чл. 9 от Конвенцията. Това е така, най-малкото когато, както в настоящия случай, спорът се отнася до задължението на договарящите страни, предвидено във второто изречение на чл. 2, при упражняване на функциите, които изпълняват в тази област, да спазват правото на родителите да осигуряват на децата си образование и обучение, което е в съответствие с техните религиозни и философски убеждения (вж. *Folgerø и други срещу Норвегия* [ГК], №15472/02, § 84, ЕСПЧ 2007-VIII, § 84).

Следователно въпросната жалба следва да се разгледа основно от гледна точка на второто изречение на чл. 2 от Протокол № 1 (вж. също *Appel-Irrgang и други срещу Германия* (реш.), №45216/07, ЕСПЧ 2009 ...).

60. Въпреки това тази разпоредба трябва да се тълкува в светлината не само на първото изречение от същия член, но също така и по-специално в светлината на чл. 9 от Конвенцията (вж. например *Folgerø*, цитирано по-горе, § 84), който гарантира свобода на мисълта, съвестта и религията, включително свободата да не принадлежиш към никоя религия, и който налага на договарящите страни „задължение за неутралност и безпристрастност“.

В тази връзка следва да се посочи, че държавите носят отговорността за неутрално и безпристрастно гарантиране на упражняването на различни религии, вярвания и убеждения. Тяхна е ролята да спомогнат за поддържането на обществен ред, религиозната хармония и толерантността в едно демократично общество, особено между противоположни групи (вж. например *Leyla Şahin срещу Турция* [ГК], №44774/98, § 107, ЕСПЧ 2005-XI). Това се отнася както за отношенията между вярващи и невярващи, така и за отношенията между привърженици на различни религии, вярвания и убеждения.

61. Думата „зачита” в чл. 2 от Протокол № 1 означава много повече от „признава” или „взема предвид”; в допълнение към предимно отрицателните задачи, той предполага известно позитивно задължение от страна на държавата (вж. *Campbell и Cosans*, цитирано по-горе, § 37).

Независимо от това, изискванията на понятието „зачита”, което се появява и в чл. 8 от Конвенцията, се различават значително в отделните случаи, като се има предвид разнообразието на прилаганите практики и преобладаващите ситуации в договарящите страни. В резултат на това договарящите страни се радват на широка свобода на преценка при определянето на мерките, които да бъдат предприети за осигуряване на съответствие с Конвенцията при надлежно отчитане както на потребностите и ресурсите на общността, така и на отделните лица. В контекста на чл. 2 от Протокол № 1 това понятие по-специално предполага, че разпоредбата не може да се тълкува в смисъл, че родителите могат да изискват държавата да осигурява определена форма на преподаване (вж. *Bulski срещу Полша* (реш.), №46254/99 и 31888/02).

62. Съдът се позовава също и на своята практика относно мястото на религията в учебната програма (вж. най-вече *Kjeldsen, Busk Madsen и Pedersen срещу Дания*, 7 декември 1976 г., §§ 50-53, серия А, №23; *Folgerø*, цитирано по-горе, § 84; и *Hasan и Eylem Zengin срещу Турция*, №1448/04, §§ 51 и 52, ЕСПЧ 2007-XI).

Според тези решения създаването и планирането на учебната програма е от компетентността на договарящите страни. По принцип не е задача на Съда да се произнася по тези въпроси, тъй като решенията могат с пълно основание да се различават в зависимост от страната и епохата.

По-конкретно, второто изречение на чл. 2 от Протокол № 1 не забранява на държавите чрез обучение или образование да предават информация или познания, които пряко или косвено имат религиозен или философски характер. Нещо повече, то не позволява на родителите да се противопоставят на включването на такова обучение или образование в училищната програма.

От друга страна, тъй като неговата цел е да гарантира възможност за плурализъм в образованието, то изисква от държавата, при упражняване на функциите ѝ по отношение на образованието и преподаването, да се погрижи тази информация или знания, включени в учебната програма, да се преподават по един обективен, критичен и плуралистичен начин, даващ възможност учениците да развият критичен ум, особено по отношение на религията, в спокойна атмосфера и без какъвто и да е прозелитизъм. Забранено е държавата да цели индоктриниране, за което може да се сметне, че не зачита религиозните и философски убеждения на родителите. Това е границата, която държавата не трябва да преминава (вж. решенията, цитирани по-горе в този параграф, съответно §§ 53, 84 (h) и 52).

б. Оценка на фактите по делото в светлината на горните принципи

63. Съдът не приема аргумента на правителството, че задължението на договарящите страни съгласно второто изречение на чл. 2 от Протокол № 1 се отнася само до съдържанието на учебните програми, така че въпросът за наличието на разпиятия в класните стаи на държавните училища остава извън приложното му поле.

Вярно е, че определен брой дела, в които Съдът е разглеждал тази разпоредба, се отнасят до съдържанието и изпълнението на учебните програми. Въпреки това, както Съдът вече подчерта, задължението на договарящите страни да зачитат религиозните и философските убеждения на родителите не се отнася само до съдържанието на учебния процес и до начина, по който то се преподава; задължението ги обвързва „при изпълнение” на всички „функции” – по думите на второто изречение на чл. 2 от Протокол № 1, – които те поемат във връзка с образованието и преподаването (вж. най-вече *Kjeldsen, Busk Madsen u Pedersen*, цитирано по-горе, § 50; *Valsamis срещу Гърция*, 18 декември 1996, § 27, Доклади за присъди и решения 1996-VI; *Hasan u Eylem Zengin*, цитирано по-горе, § 49; и *Folgerø*, цитирано по-горе, § 84). Това без всякакво съмнение включва и организацията на училищната среда, когато вътрешното право възлага тази функция на държавните органи.

Именно в този контекст трябва да бъде поставено наличието на разпиятия в класните стаи на италианските държавни училища (вж. чл. 118 от кралски указ № 965 от 30 април 1924 г., чл. 119 от кралски указ № 1297 от 26 април 1928 г. и чл. 159 и 190 от законодателен указ № 297 от 16 април 1994 г. – параграфи 14 и 19 по-горе).

64. Като цяло Съдът счита, че когато организацията на училищната среда е възложена на публичните власти, тази задача трябва да се разглежда като поета от държавата функция във връзка с образованието и преподаването по смисъла на второто изречение на чл. 2 от Протокол № 1.

65. От това следва, че решението дали да бъдат поставени разпятия в класните стаи на държавните училища е част от функциите, поети от държавата ответник по отношение на образованието и преподаването, и следователно попада в приложното поле на второто изречение на чл. 2 от Протокол № 1. Поради това по отношение на него е в сила задължението на държавата да зачита правото на родителите да осигуряват образованието и преподаването на децата си в съответствие със своите религиозни и философски убеждения.

66. Съдът също така счита, че разпятieto е преди всичко религиозен символ. Националните съдилища са достигнали до същото заключение, което във всеки случай правителството не оспорва. Въпросът дали разпятieto е натоварено с друг смисъл, извън религиозната си символика, не е от решаващо значение на този етап от мотивите на Съда.

Няма представени пред Съда доказателства, че наличието на религиозен символ по стените на класните стаи би могло да окаже влияние върху учениците, така че не може основателно да се твърди, че то оказва или, напротив, не оказва влияние върху младите хора, чиито убеждения са все още в процес на формиране.

Разбираемо е обаче, че първата жалбоподателка може да види в наличието на разпятия в класните стаи на държавното училище, посещавано по-рано от децата ѝ, липса на зачитане от страна на държавата на правото ѝ да осигури тяхното образование и обучение в съответствие със собствените си философски убеждения. Въпреки потенциалното наличие на подобна възможност, субективното възприятие на жалбоподателката не е достатъчно само по себе, за да се установи нарушение на чл. 2 от Протокол № 1.

67. Правителството от своя страна обяснява, че наличието на разпятия в класните стаи в държавните училища, бидейки резултат от историческото развитие на Италия – факт, който му придава не само религиозно, но също така и свързано с идентичност значение, – сега съответства на една традиция, която, според него, е важно да се увековечи. Правителството добавя, че освен религиозен, разпятieto е символ на принципите и ценностите, формиращи основата на демокрацията и западната цивилизация, затова неговото присъствие в класните стаи е оправдано.

68. Съдът счита, че решението дали да се увековечи дадена традиция попада по принцип в рамките на свободата на преценката на държавата ответник. Освен това Съдът трябва да вземе предвид факта, че в съществува голямо разнообразие сред европейските държави, по-специално в областта на културното и историческото развитие. Той обаче подчертава, че позоваването на дадена традиция не може да освободи една договаряща страна от задълженията ѝ по отношение на

правата и свободите, провъзгласени в Конвенцията и протоколите към нея.

По отношение на становището на правителството за смисъла на разпятието, Съдът отбелязва, че *Consiglio di Stato* и Касационният съд са на различни мнения и че Конституционният съд не се е произнесъл (вж. параграфи 16 и 23 по-горе). Не е задача на Съда да заема позиция по вътрешен дебат между националните съдилища.

69. Остава фактът, че договарящите страни разполагат със свобода на преценка в усилията си да съгласуват изпълнението на поетите от тях функции във връзка с образованието и преподаването с правото на родителите да осигуряват образование и обучение, което е в съответствие с техните религиозни и философски убеждения (вж. параграфи 61 – 62 по-горе).

Това се отнася както до организацията на училищната среда, така и до определянето и планирането на учебната програма (както Съдът вече е посочвал: вж. основно решенията, цитирани по-горе по делата *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen*, § § 50-53; *Folgerø*, § 84; и *Zengin*, § § 51-52; параграф 62 по-горе). Поради това Съдът е длъжен по принцип да зачита решенията на договарящите страни по тези въпроси, включително за мястото, което те предоставят на религията, при условие че тези решения не водят до форма на индоктринация (пак там).

70. Съдът заключава по настоящото дело, че решението дали разпятието да присъства в класните стаи на държавните училища по принцип е въпрос, попадащ в границите на преценката на държавата ответник. Фактът, че няма европейски консенсус по въпроса за присъствието на религиозни символи в държавните училища (вж. параграфи 26 – 28 по-горе) говори в полза на този подход.

Тази свобода на преценка обаче върви ръка за ръка с европейски надзор (вж. например *Leyla Şahin*, цитирано по-горе, § 110); задачата на Съда по настоящото дело е да определи дали границата, посочена в параграф 69 по-горе, е премината.

71. В тази връзка е вярно, че като предписват наличие на разпятия в класните стаи на държавните училища – знак, който без съмнение се отнася до християнството, независимо дали му е придадено допълнително светско символично значение, – правилата предоставят на религията на мнозинството преобладаваща видимост в училищната среда.

Това обаче не е достатъчно само по себе си, за да свидетелства за процес на индоктринация от страна на държавата ответник и за установяване на нарушение на изискванията на чл. 2 от Протокол № 1.

Съдът в това отношение се позовава на цитираните по-горе съдебни решения, съответно *Folgerø* и *Zengin*. По делото *Folgerø*, по което е сезиран да разгледа съдържанието на уроците по „Християнство,

религия и философия” (KRL), Съдът установява, че фактът, че учебната програма включва по-голям дял знания за християнската религия, отколкото за други религии и философии, не може сам по себе си да се разглежда като отклонение от принципите на плурализма и обективността, възлизащо на индоктринация. Съдът се мотивира, че с оглед на мястото, което заема християнството в историята и традициите на държавата-ответник, Норвегия, този въпрос трябва да се счита за попадащ в рамките на нейната свобода на преценка при планирането и определянето на учебния план (вж. *Folgerø*, цитирано по-горе, § 89). Съдът стига до подобно заключение в контекста на класовете по „религиозна култура и етика” в турските училища, където учебната програма отдава по-голямо значение на познаването на исляма с мотива, че независимо от светския характер на държавата, ислямът е религията, практикувана от мнозинството в Турция (вж. *Zengin*, цитирано по-горе, § 63).

72. Освен това разпятието на стената по своето естество се явява пасивен символ, което обстоятелство е от значение според Съда, особено предвид принципа на неутралност (вж. параграф 60 по-горе). Не може да се счита, че разпятието има влияние върху учениците, сравнимо с това на дидактическата реч или участието в религиозна дейност (вж. в този смисъл *Folgerø* и *Zengin*, цитирани по-горе, съответно § 94 и § 64).

73. Съдът отбелязва, че в решението си от 3 ноември 2009 г. Отделението се е съгласило с довода, че показването на разпятия в класните стаи може да има значително въздействие върху втория и третия жалбоподатели, които по онова време са на възраст единадесет и тринадесет години. Отделението на Съда е установило, че в контекста на общественото образование, разпятията, които е невъзможно да не се забележат в класните стаи, непременно се възприемат като неразделна част от училищната среда и следователно могат да бъдат считани за „мощни външни символи” по смисъла на решението на Съда по делото *Dahlab*, цитирано по-горе (вж. § § 54 и 55 от решението).

Голямата камара не е съгласна с този подход. Съдът счита, че това съдебно решение не може да служи за отправна точка за настоящото дело, защото фактите по двете дела са напълно различни.

Съдът посочва, че делото *Dahlab* се отнася за мярка, забраняваща на жалбоподателката да носи ислямска забрадка, докато преподава, която мярка е предназначена да защити религиозните вярвания на учениците и техните родители и да приложи принципа на религиозна неутралност в училищата, залегнал в националното законодателство. След като отбелязва, че властите надлежно са претеглили конкуриращите се интереси, Съдът приема, отчитайки преди всичко крехката възраст на

децата, за които жалбоподателката е отговорна, че властите не са превишили своята свобода на преценка.

74. Нещо повече, последиците от по-голямата видимост, която присъствието на разпятие в училищата дава на християнството, трябва да бъдат разгледани допълнително в контекста на следните елементи. На първо място, наличието на разпятия не е свързано със задължително обучение по християнство (вж. сравнително-правната информация, посочена в *Zengin*, цитирано по-горе, § 33). На второ място, съгласно представените от правителството данни, Италия отваря училищната среда успоредно и за другите религии. Правителството посочва в тази връзка, че не е забранено на учениците да носят ислямски забрадки или други символи или облекло с религиозен смисъл; възможни са алтернативни договорености, за да се осигури съответствие на училищното образование с малцинствените религиозни практики; началото и краят на Рамадана „често се празнуват” в училищата; избираеми предмети по религиозно обучение могат да бъдат организирани в училищата за „всички признати религиозни вярвания” (вж. параграф 39 по-горе). Освен това нищо не предполага, че властите не са толерантни към учениците, вярващи в други религии, невярващи или имащи нерелигиозни философски убеждения.

В допълнение, жалбоподателите не твърдят, че присъствието на разпятие в класните стаи насърчава развитието на учебни практики, имащи проповедническа насоченост, нито че вторият и третият жалбоподатели някога са усетили тенденциозно позоваване на присъствието на разпятието от страна на учител при упражняване на неговите функции.

75. Накрая, Съдът отбелязва, че първата жалбоподателка запазва напълно правото си като родител да просвещава и съветва децата си, да упражнява по отношение на тях естествените си функции на възпитател и да ги напътства в съответствие със собствените си философски убеждения (вж. по-специално *Kjeldsen, Busk Madsen и Pedersen* и *Valsamis*, цитирани по-горе, съответно §§ 54 и 31).

76. От гореизложеното следва, че при вземането на решение да се запазят разпятията в класните стаи на държавното училище, посещавано от децата на първата жалбоподателка, властите са действали в рамките на свободата на преценка на ответната държава в контекста на нейното задължение да упражнява функции в областта на образованието и преподаването и да зачита правото на родителите да осигуряват на децата си такова образование и обучение, което е в съответствие с техните религиозни и философски убеждения.

77. Съдът заключава съответно, че не е налице нарушение на чл. 2 от Протокол № 1 по отношение на първата жалбоподателка. Освен това той счита, че не възниква отделен въпрос по чл. 9 от Конвенцията.

2. Случаят на втория и третия жалбоподатели

78. Съдът счита, че тълкувано в светлината на чл. 9 от Конвенцията и второто изречение на чл. 2 от Протокол № 1, както би следвало да бъде, първото изречение на тази разпоредба гарантира на учениците правото на образование по начин, който зачита правото им да вярват или да не вярват. Поради това Съдът разбира защо учениците, които са привърженици на секуларизма, виждат в присъствието на разпятия в класните стаи на посещаваното от тях държавно училище нарушение на правата им съгласно тези разпоредби.

Въпреки това Съдът счита, поради съображенията, изложени във връзка с разглеждането на случая на първата жалбоподателка, че не е налице нарушение на чл. 2 от Протокол № 1 по отношение на втория и третия жалбоподатели. Освен това той счита, че делото не изисква отделно разглеждане по чл. 9 от Конвенцията.

II. ТВЪРДЯНО НАРУШЕНИЕ НА ЧЛ. 14 ОТ КОНВЕНЦИЯТА

79. Жалбоподателите твърдят, че тъй като вторият и третият жалбоподатели е трябвало да виждат разпятия в класните стаи на държавното училище, което са посещавали, а не са католици, те са претърпели дискриминационна разлика в третирането в сравнение с католическите родители и техните деца. Твърдейки, че „принципите, залегнали в чл. 9 от Конвенцията и чл. 2 от Протокол № 1, се затвърждават от разпоредбата на чл. 14 от Конвенцията”, те се оплакват от нарушение на същия член, който гласи следното:

„Упражняването на правата и свободите, изложени в тази Конвенция, следва да бъде осигурено без всякаква дискриминация, основана на пол, раса, цвят на кожата, език, религия, политически и други убеждения, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имущество, рождение или друг някакъв признак.”

80. Отделението на Съда приема, че като се имат предвид обстоятелствата по делото и мотивите, довели до установяване на нарушение на чл. 2 от Протокол № 1 във връзка с чл. 9 от Конвенцията, няма причина да разглежда делото и по чл. 14, поотделно или във връзка с горните разпоредби.

81. Съдът, като отбелязва, че в подкрепа на това оплакване са представени малко аргументи, подчертава, че чл. 14 от Конвенцията няма самостоятелно съществуване, а е в сила единствено във връзка с упражняването на правата и свободите, гарантирани от другите материалноправни разпоредби на Конвенцията и протоколите към нея.

Допускайки, че жалбоподателите се оплакват от дискриминация във връзка с правата им, гарантирани от чл. 9 от Конвенцията и чл. 2 от Протокол № 1, поради факта, че не са последователи на католическата

религия, а вторият и третият жалбоподатели са били изложени на наличието на разпятия в класните стаи на посещаваното от тях държавно училище, Съдът не вижда в тези оплаквания въпрос, различен от вече разгледаните по чл. 2 от Протокол № 1. Следователно не е налице причина да разглежда отделно тази част от жалбата.

ПО ИЗЛОЖЕНИТЕ СЪОБРАЖЕНИЯ СЪДЪТ

1. *Реша* с петнадесет гласа на два, че не е налице нарушение на чл. 2 от Протокол № 1 към Конвенцията и че делото не изисква отделно разглеждане по чл. 9 от Конвенцията;
2. *Реша* единодушно, че делото не изисква отделно разглеждане по чл. 14 от Конвенцията.

Изготвено на английски и френски език и обявено на 18 март 2011 г. в открито съдебно заседание в сградата по правата на човека в Страсбург.

Erik Fribergh
Секретар

Jean-Paul Costa
Председател

В съответствие с чл. 45, ал. 2 от Конвенцията и чл. 74, ал. 2 от Правилника на Съда, към настоящото решение са приложени следните особени мнения:

- (a) Особено мнение на съдия Rozakis, към което се е присъединила съдия Vajić;
- (b) Особено мнение на съдия Bonello;
- (c) Особено мнение на съдия Power;
- (d) Особено мнение на съдия Malinverni, към което се е присъединила съдия Калайджиева.

J.-P.C.
E.F.

Особените мнения не са преведени, но могат да се намерят на английски и/или френски език във версията на съдебното решение на официалния език (езици) в базата данни с практиката на Съда HUDOC.

© Съвет на Европа/Европейски съд по правата на човека, 2013.

Официалните езици на Европейския съд по правата на човека са английски и френски. Този превод не обвързва Съда и Съдът не носи никаква отговорност за неговото качество. Той може да бъде изтеглен от базата данни с практика на Европейския съд по правата на човека HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>) или от друга база данни, с която Съдът го е споделил. Може да бъде възпроизвеждан с нетърговска цел при условие, че се цитира пълното заглавие на делото, заедно с посочените по-горе указания за авторското право. В случай че част от този превод ще се използва с търговска цел, моля, свържете се с publishing@echr.coe.int

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2013.

The official languages of the European Court of Human Rights are English and French. This translation does not bind the Court, nor does the Court take any responsibility for the quality thereof. It may be downloaded from the HUDOC case-law database of the European Court of Human Rights (<http://hudoc.echr.coe.int>) or from any other database with which the Court has shared it. It may be reproduced for non-commercial purposes on condition that the full title of the case is cited, together with the above copyright indication. If it is intended to use any part of this translation for commercial purposes, please contact publishing@echr.coe.int

© Conseil de l'Europe/Cour européenne des droits de l'homme, 2013.

Les langues officielles de la Cour européenne des droits de l'homme sont le français et l'anglais. La présente traduction ne lie pas la Cour, et celle-ci décline toute responsabilité quant à sa qualité. Elle peut être téléchargée à partir de HUDOC, la base de jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme (<http://hudoc.echr.coe.int>), ou de toute autre base de données à laquelle HUDOC l'a communiquée. Elle peut être reproduite à des fins non commerciales, sous réserve que le titre de l'affaire soit cité en entier et s'accompagne de l'indication de copyright ci-dessus. Toute personne souhaitant se servir de tout ou partie de la présente traduction à des fins commerciales est invitée à le signaler à l'adresse suivante : publishing@echr.coe.int